

فصلنامه علمی پژوهشی دانش سرمایه‌گذاری
دوره ۱۳ / شماره ۱ (پیاپی ۴۹) / بهار ۱۴۰۳
صفحه ۱۸۹ تا ۲۰۰

مدل تاب‌آوری مناطق آزاد ایران در ارتقا اقتصاد ملی

امیدعلی چمنی

دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران
omid.chamani@gmail.com

مسعود قربان حسینی

استادیار، گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران (نویسنده مسئول)
mqorban@gmail.com

سیروس تدبیری

استادیار، گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران
St2115@yahoo.com

مریم مجیدی

استادیار، گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران
fa.ma1382@hotmail.com

تاریخ دریافت: ۹۹/۱۱/۱۵ تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۲/۲۶

چکیده

هدف پژوهش حاضر، شناسایی مدلی کارآمد برای تاب‌آوری مناطق آزاد ایران به منظور ارتقا اقتصاد ملی است. روش پژوهش توصیفی از نوع پیمایشی است. جامعه آماری ۲۱۴ نفر از نخبگان و خبرگان با نظر به علم و تجربه و حیطة فعالیت در زمینه مرتبط بود برای پاسخگویی به سوال پژوهش مبنی بر اینکه مدل مناسب تاب‌آوری مناطق آزاد چیست، ابتدا با روش دلفی طبق نظر متخصصان مرتبط با موضوع، عوامل توسعه مناطق آزاد و شاخص‌های آن، شناسایی شد و بر اساس آن، پرسشنامه نهایی تهیه گردید، پنج عامل سیاسی، قانونی، زیرساختی، سیاست‌های اجرایی و جهت‌گیری استراتژیک تایید شدند. در مرحله بعد، پرسشنامه در اختیار خبرگان و متخصصان قرار گرفت. تحلیل نتایج به همان روش تحلیل عاملی و نرم افزار لیزرل انجام شد. تحلیل مدل ساختاری نشان داد که عوامل سیاسی، جهت‌گیری‌های استراتژیک و سیاست‌های اجرایی، تاثیر مستقیم و معناداری بر تاب‌آوری مناطق آزاد ایران دارد.

واژه‌های کلیدی: تاب‌آوری، مناطق آزاد، ارتقا، اقتصاد ملی، ایران.

۱- مقدمه

تحولات فنی و سیاسی در نیم قرن گذشته، جهان را وارد عصر جدیدی کرده است. توسعه اقتصادی در دهه های اخیر به عنوان آرمانی بی‌بدیل، همواره دل مشغولی‌های فراوانی برای جوامع بشری، به ویژه جوامع در حال توسعه پدید آورده است. که یکی از راه‌حل‌های مطمئن برای کشورهای جهان سوم و در حال توسعه جهت آزمایش اقتصاد باز و پیوستن به تجارت جهانی، مناطق آزاد هستند. ایجاد و توسعه مناطق آزاد تجاری در کشورهای در حال توسعه بی‌شک یکی از عمده‌ترین تحولاتی است که در طی نیم قرن اخیر در اقتصاد جهانی به وقوع پیوسته است. در دنیای متلاطم و نااطمینان امروز، سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی با مخاطرات متعددی روبه‌رو هستند که قابلیت پیش‌بینی پایین داشته و دانش بشر در خصوص آثار و پیامدهای آن‌ها اندک است. بهترین راه مقابله با این مخاطرات، ارتقای تاب‌آوری است. در این رویکرد، سیستمی تاب‌آور است که بتواند مخاطرات موقت یا دائم را جذب کرده و خود را با شرایط به سرعت در حال تغییر، انطباق دهد بدون اینکه کارکرد خود را از دست بدهد. ایجاد تاب‌آوری با رویکرد مقابله با مخاطرات جهانی گام اولیه‌ای برای ایجاد یک چارچوب تشخیصی است که با استفاده از مفهوم تاب‌آوری به ارزیابی آمادگی یک کشور در برابر مخاطرات جهانی می‌پردازد. تاب‌آوری توانایی یک شخص، گروه، یا سیستم در انطباق با استرس‌ها یا اختلالات می‌باشد، به طوری که آن شخص یا گروه با سیستم بتواند به عملکرد خود ادامه دهد یا به سرعت توانایی خودش را برای عملکرد در زمان آن اختلال یا بعد از آن به دست آورد [16]. محققان سه ظرفیت برای تاب‌آوری تعریف کرده‌اند: مقاومت، سازگاری و تغییر پذیری. مقاومت یا ظرفیت غلبه، مربوط به توانایی سیستم‌های تاب‌آور برای غلبه بر شوک‌ها و بازگشت به شرایط مناسب در مراحل پس از واقعه است. ظرفیت سازگاری مربوط به اقداماتی است که افراد یا جامعه از به کارگیری تجارب گذشته برای کاهش اثرات پیش‌بینی شده شوک‌ها، انجام می‌دهند. توانایی‌ها و مهارت‌های لازم برای سازگاری، با منابع و توانایی‌های لازم برای مقابله متفاوت می‌باشند. تغییر پذیری نیز مربوط به توانایی‌های افراد برای تغییر ساختارها و سیستم‌های وسیع‌تر می‌باشد [14]. بنابراین می‌توان گفت تاب‌آوری مصادف با انعطاف‌پذیری است و ذاتاً نوعی انطباق مثبت است. آسیب‌پذیری از ویژگی‌های ساختاری است که منجر به افزایش نقاط ضعف اقتصاد در برابر شوک‌های برون‌زا می‌شود. تاب‌آوری اقتصادی نیز به توانایی سیاستی یک اقتصاد برای مقاومت در برابر شوک و میزان بازبازی پس از شوک اطلاق می‌شود.

اعتقاد بر این است که مناطق آزاد می‌توانند تکنولوژی و مدیریت سرمایه را به کشور وارد کنند، عوامل تولید داخلی را با علم و دانش فنی نوین تلفیق کرده و کشور را در مسیر توسعه و همسو با اقتصاد جهانی قرار دهند. جوهانسون (۱۹۹۹) پیش شرط‌های لازم برای موفقیت مناطق آزاد را در مواردی مانند طراحی قوی و برنامه ریزی علمی، اصلاح فرآیندهای پیچیده، سیاست یکپارچه دولت و عدم سوء مدیریت و دخالت بیان می‌کنند [8].

بنا به تعاریف بین‌المللی، منطقه آزاد محدوده حراست شده بندری و غیر بندری است که از شمول برخی از مقررات جاری کشور متبوع خارج بوده و با بهره‌گیری از مزایایی نظیر معافیت‌های مالیاتی، بخشودگی سود و عوارض گمرکی، عدم وجود تشریفات زاید ارزی، اداری و مقررات دست و پاگیر و همچنین سهولت و تسریع در فرآیندهای صادرات و واردات با جذب سرمایه‌گذاری خارجی و انتقال فناوری به توسعه سرزمین اصلی کمک

می‌نماید. در تعریف سازمان ملل متحد¹ از مناطق آزاد به عنوان «محرکه» در جهت تشویق صادرات صنعتی تلقی می‌گردد [9].

کشورهای موفق، مناطق آزاد را وسیله‌ای برای ورود به بازار جهانی و بهره‌گیری از برتری‌های نسبی در بازرگانی بین‌المللی می‌دانند و امیدوار هستند مناطق مذکور یاری‌دهنده آنان در رهایی از فقر و عقب‌ماندگی باشند. تکنولوژی، مدیریت و سرمایه را به کشور آن‌ها وارد کنند و عوامل تولید داخلی را با عوامل علمی و دانش فنی خارجی تلفیق نمایند و سرانجام کشور را در مسیر توسعه صنعتی و در درازمدت در رده‌ی کشورهای توسعه یافته و صنعتی قرار دهند. با این نگاه می‌توان ضرورت و اهمیت توسعه مناطق آزاد و بررسی مدل تاب‌آوری مناطق آزاد ایران را به منظور ارتقا اقتصاد ملی را تبیین نمود. هدف این پژوهش شناسایی و ارائه مدلی کارآمد برای تاب‌آوری مناطق آزاد ایران است. لذا پژوهشگر بر آن است که به این پرسش پاسخ دهد که مدل مناسب تاب‌آوری مناطق آزاد ایران برای ارتقا اقتصاد ملی چیست؟.

۲- ادبیات نظری پژوهش

یکی از موضوعات قابل بحث در حوزه اقتصادی، توجه به بسترهای توسعه اقتصادی است؛ تحقق این امر به یکی از اهداف اساسی سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی کشورها تبدیل شده است. سرمایه‌گذاری مناسب یکی از عوامل مؤثر بر رشد و توسعه پایدار اقتصادی است [4]. بدون سرمایه‌گذاری در طرح‌های زیربنایی و روبنایی نمی‌توان انتظار گسترش اشتغال، تولید و رفاه اقتصادی را داشت. امروزه بسیاری از کشورهای جهان تمایل شدیدی به جذب سرمایه‌های خارجی پیدا کرده‌اند.

بدین منظور یکی از راه‌های مفید و مناسب، ایجاد مناطق آزاد تجاری-صنعتی است. تغییرات مستمر و پویایی جوامع امروزی سازمان‌های مختلف را برآن داشته تا به سوی شفاف‌سازی نقاط قوت و ضعف سازمانی خود و شناسایی فرصت‌ها و تهدیدات موقعیت محیطی گام بردارند. این امر مستلزم وجود مسیری روشن برای حرکت سازمان‌ها می‌باشد که آن از طریق برنامه‌ریزی استراتژیک و در سایه مدیریت استراتژیک محقق می‌گردد [10]. شناخت تنگناها و موانع جذب و گسترش سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد، چشم‌انداز روشنی از عوامل مؤثر بر جذب و گسترش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی ارائه می‌کند.

ایجاد مناطق آزاد تجاری، مناطق ویژه اقتصادی و در کل مناطق پردازش صادرات یکی از اهداف برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای و ملی است که به منظور افزایش و توسعه صادرات، ایجاد اشتغال، جذب سرمایه‌گذاری داخل، انتقال فناوری، افزایش درآمد عمومی و دیگر موارد انجام می‌پذیرند. اجرای چنین برنامه‌هایی و ایجاد چنین مناطقی، همواره مستلزم پیامدهایی در بعد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نیز هست.

مناطق آزاد تجاری در صورت توفیق می‌توانند سرمایه‌های خارجی را برای گسترش صنعت صادرات‌گرا، انتقال تکنولوژی و ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب به کار برند و اقتصاد بسته و ناکارای داخلی را به اقتصاد بین‌المللی گره بزنند. بنابراین ایجاد و توسعه مناطق آزاد تجاری می‌تواند به عنوان یک خط مشی سریع و راهی میانبر برای تحقق

¹ United Nations Industrial Development Organization (UNIDO)

اهدافی چون جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی و صنعتی شدن سریع به منظور توسعه صادرات غیرنفتی مورد استفاده قرار گیرد.

مرور عملکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی در ایران، گویای آن است که این مناطق خیلی موفق عمل نکرده‌اند. وضعیت به نحوی است که این مناطق نه تنها در دستیابی به اهداف متصور برای آن‌ها ناکام مانده‌اند، بلکه عدم توجه به الزامات تأسیس آنها، اخلال در بخش تجاری و اقتصادی کشور را نیز در پی داشته است. با بررسی پژوهش‌های انجام شده در تحلیل عملکرد مناطق آزاد ایران، می‌توان گفت که ایران در زمینه‌های سیاسی، قانونی، زیرساختی، جهت‌گیری‌های استراتژیک و سیاست‌های اجرایی، عملکرد درست و مقبولی نداشته است که تاب‌آوری مناطق آزاد و بالتبع ارتقا اقتصاد ملی را تحت الشعاع قرار داده است [3].

ثبات سیاسی از مهم‌ترین عوامل پیشرفت هرملت است. به عنوان نخستین مورد، بی‌ثباتی منجر به متزلزل شدن حقوق مالکیت فردی می‌شود که مانعی برای سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت و معاملات اقتصادی می‌باشد. دیگر اینکه عدم وجود یک سیستم سیاسی باثبات، پیش‌بینی ماهیت و عملکرد دولت‌های آینده و تغییرات سازمانی را غیرممکن می‌سازد. این عامل باعث می‌شود تا سرمایه‌گذاران محیط‌هایی را که قابلیت پیش‌بینی دارند، ترجیح دهند. سوم اینکه بی‌ثباتی احتمال شرکت افراد فرصت طلب در فعالیت‌های واسطه‌گری را افزایش می‌دهد که منابع را به سوی فعالیت‌های غیرمولد سوق می‌دهد [9]. لذا تاب‌آوری سیاسی از یک طرف، این ایده فعال شهروندی را تشویق می‌کند که در آن مردم مسئولیت خود را برای رفاه اجتماعی و اقتصادی خود به جای تکیه بر دولت بر عهده می‌گیرند، از سوی دیگر، این ایده، به معنی رد مسئولیت سیاست‌های دولتی فعلی نیست و چیزی از مسئولیت آن‌ها کم نمی‌کند [15]. کشوری که به واسطه درجه بالای آسیب‌پذیری، مدام با شوک‌های سیاسی مواجه می‌شود و بی‌ثباتی را تجربه می‌کند، نمی‌تواند فضایی را فراهم سازد که در آن سرمایه انسانی و تکنولوژی که ارتقادهنده توسعه و پیشرفت هستند، رشد یابند. از این حیث هرگونه اختلال در نهاد مدیریتی یک کشور (دولت) با عنوان بی‌ثباتی سیاسی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه می‌تواند منجر به بی‌ثباتی اقتصادی شده و حرکت طبیعی اقتصاد را دچار اخلال نماید که در نتیجه رشد اقتصادی کشور را که به عنوان مهم‌ترین شاخص عملکرد اقتصادی شناخته می‌شود، کندتر می‌نماید [1]. در طرف مقابل کشوری که از سطح قابل توجه تاب‌آوری سیاسی برخوردار است، در مقابل شوک‌ها و بی‌ثباتی‌ها مقاوم بود و به راحتی مسیر ارتقاء را طی می‌کند.

در بحث عوامل قانونی، در ایران واردات تمامی کالاها اعم از مصرفی، سرمایه‌ای، واسطه‌ای، ماشین‌آلات، تجهیزات و مواد خام و اولیه به مناطق آزاد تجاری-صنعتی از پرداخت حقوق و مالیات بر ارزش افزوده معافند. در حالیکه در کشورهای توسعه یافته و موفق در زمینه عملکرد مناطق آزاد، اعمال معافیت و تخفیف‌های مالیاتی و حقوق گمرکی برای واردات مواد خام و اولیه، تجهیزات و ماشین‌آلات به مناطق آزاد اقتصادی این کشورهاست. - در مناطق آزاد ایران، معافیت‌های مالیاتی برای همه فعالیت‌ها، ۱۵ سال است و هیچ نوع تمایزی بین انواع فعالیت‌های اقتصادی از منظر تولیدی، خدماتی و یا تجاری وجود ندارد در حالیکه در کشورهای توسعه یافته، ۵ سال است. - در مناطق آزاد ایران هیچ منع وارداتی وجود ندارد و در واقع مناطق آزاد ایران بالعکس عمل می‌کنند و افزایش واردات پیامد کارکردهای آن است.

در بحث عوامل زیرساختی، در مناطق آزاد ایران بدون سرمایه‌گذاری اولیه دولتی این مناطق شکل گرفته است و بودجه مناطق آزاد مستقل از بودجه عمومی کشور تعیین شده است. از ابتدای تشکیل تا به امروز اصلی ترین منبع مالی و درآمد مناطق آزاد کشور، واردات کالا از این مناطق بوده است. دولت در واقع با صرف نظر از بخشی از درآمد خود این امتیاز ویژه را به مناطق آزاد داده تا با جذب سهمیه واردات کالا بتوانند در مناطق آزاد پروژه‌های زیرساختی اجرا کنند و هزینه‌های خود را تامین کنند. همین امتیاز باعث شده است این مناطق از کارکرد اصلی خود دور شوند و به محلی برای واردات کالا به کشور تبدیل گردند.

در بحث سیاست‌های اجرایی، مشکلات ناشی از نظام‌های برنامه‌ریزی متمرکز، سیاست‌های جایگزینی واردات، فجایع ناشی از آزادسازی‌های گسترده و مواردی اینچنین، بیانگر این است که مناطق آزاد در ایران با وجود برخورداری از یک رژیم کامل تشویقی، هم در بعد ملزومات و هم در بعد نتایج، یعنی جذب سرمایه‌های خارجی، و افزایش اشتغال و در نهایت توسعه اقتصاد ملی روند قابل توجهی را طی نکرده‌اند.

همچنین در بحث جهت‌گیری‌های استراتژیک عدم وحدت و هماهنگی در هدف‌گذاری و تصمیم‌گیری، عدم برنامه منظم و هماهنگ در مشخص کردن نیازهای مناطق آزاد، عدم برنامه و مهارت در چگونگی بازاریابی و حتی چگونگی صادرات و امثالهم، از مشکلات استراتژیکی مناطق آزاد ایران است.

به طور کلی بی‌ثباتی، درجه تأثیرپذیری کشورها از شوک‌ها و منحرف شدن از مسیر رشد و توسعه را نمایش می‌دهد و در طرف مقابل تاب‌آوری درجه و توانایی بازاریابی مسیر رشد و توسعه را مورد تأکید قرار می‌دهد.

مطالعاتی که در این زمینه صورت گرفته است، موید این مساله است؛ که از آن جمله است:

دادرس مقدم، کریم و رهنما (۱۳۹۹)، در پژوهشی به بررسی عوامل موثر بر تاب‌آوری اقتصادی در مناطق آزاد تجاری ایران پرداختند؛ نتایج نشان داد اثر سرریز فضایی سهم صادراتی و اشتغال تأثیر منفی و معناداری بر شاخص تاب‌آوری دارد و بیشترین اثر سرریز فضایی ناشی از سهم صادراتی مناطق آزاد تجاری بر شاخص تاب‌آوری دارد. مقدار منفی و معنادار ضریب خودرگرسیون فضایی نشان داد بخشی از تغییرات کاهش شاخص تاب‌آوری مناطق آزاد تجاری هریک از مناطق مورد بررسی به واسطه اثر فاصله یا مجاورت بوده است.

حیدری ساربان (۱۳۹۸)، به بررسی نقش منطقه آزاد تجاری در بهبود شاخص‌های اقتصادی مناطق روستایی شهرستان ماکو پرداخت. نتایج تحلیل فضایی روستاهای مورد مطالعه بیانگر آن بود که نقش منطقه آزاد تجاری در تقویت شاخص‌های اقتصادی در ۲۵ درصد روستاها در سطح قوی و در ۴۱ درصد روستاها در سطح متوسط و در بقیه روستاها در سطح ضعیف است.

سیدعلیپور و نظری خاکشور (۱۳۹۸)، جایگاه مناطق آزاد تجاری در توسعه پایدار و امنیت اجتماعی در منطقه آزاد انزلی را مورد بررسی قرار دادند. نتایج پژوهش نشان داد به ترتیب عوامل اعتیاد، قاچاق و فقر بر امنیت اجتماعی منطقه اثرگذار است.

دهم‌ده، علی احمدی و قادری (۱۳۹۸)، مناطق آزاد کشور و تأثیر آن در توسعه اقتصادی این مناطق را ارزیابی و اولویت‌بندی کردند. نتایج به‌دست آمده از روش تاپسیس حاکی از آن است که براساس شاخص‌های صادرات، واردات، سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، ترانزیت، شرکت‌ها و مؤسسات ثبت شده، منطقه آزاد ماکو با شاخص

شبهات ۰/۹۱۹، بالاترین رتبه را داراست و بعد از آن مناطق آزاد اروند، کیش، انزلی، ارس، قشم و چابهار قرار گرفته‌اند. از این رو می‌توان با تقویت شاخص‌هایی همچون افزایش سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی، صادرات و راه یافتن به بازار جهانی و منطقه‌ای به توسعه اقتصادی این مناطق کمک کرد.

چمنی و امینی سابق (۱۳۹۷)، در پژوهشی به "نقش توسعه مناطق آزاد در تحقق اقتصاد مقاومتی" پرداختند که نتایج خود را اینگونه عنوان داشتند که الگوی اقتصادی متناسب با نظام سیاسی و فرهنگی ایران اقتصاد مقاومتی است. اقتصاد مقاومتی به معنای تشخیص حوزه‌های فشار و تلاش برای کنترل و بی‌اثر کردن آن و در شرایط آرمانی تبدیل چنین فشارهایی به فرصت است؛ و همچنین رویکردی مبتنی بر تلاش جهت کاهش وابستگی‌ها و تأکید بر مزیت‌های تولید داخلی و تلاش برای رسیدن به خوداتکایی است. توسعه اقتصادی نیازمند سرمایه‌گذاری در بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف اقتصادی است. بدون سرمایه‌گذاری در طرح‌های زیربنایی و روبنایی نمی‌توان انتظار گسترش اشتغال، تولید و رفاه اقتصادی را داشت؛ که بسیاری از کشورها در راستای دستیابی به این اهداف توسعه مناطق آزاد را مدنظر داشتند و به این مهم دست یافتند.

عباسی اسفنجانی و دیگران (۱۳۹۶)، عملکرد منطقه آزاد تجاری صنعتی ارس را از منظر صادرات تحلیل کردند. نتایج آزمون فریدمن نشان داد مؤلفه‌های مربوط به عوامل محیطی با میانگین ۳/۸۶ مهم‌ترین عامل مؤثر در عملکرد صادراتی منطقه بوده است؛ عوامل زیربنایی و زیرساخت‌ها با میانگین ۳/۱۳، عوامل اقتصادی با میانگین ۱/۹۵ و عوامل مربوط به نظام‌های حقوقی با میانگین ۱/۰۶ به ترتیب در رتبه‌های بعدی اثرگذاری بر عملکرد صادراتی قرار گرفتند.

باباتونده^۱ (۲۰۱۹)، به بررسی مناطق آزاد تجاری در تئوری و عمل در نیجریه پرداخت. تمرکز اصلی این مقاله تجزیه و تحلیل تاریخ، مفهوم، مزایا، ضررهای عملیاتی برای سرمایه‌گذار و میزبان مناطق آزاد تجاری با استفاده از اپراتورهای منتخب در نیجریه است. نیاز به شفافیت بیشتر در عملیات مناطق آزاد تجاری بین سرمایه‌گذاران و میزبان و همچنین تأمین زیرساخت‌های مناطق آزاد تجاری و پایبندی به بهترین روش‌های جهانی از جمله مواردی است که باید در مناطق آزاد تجاری نیجریه در نظر گرفته شود.

مینگ و زنگ^۲ (۲۰۱۹)، تحول ساختاری از طریق مناطق آزاد تجاری در بندر شانگهای را واکاوی کردند. اگرچه ایجاد مناطق آزاد تجاری در شانگهای به‌طور کلی موفقیت‌آمیز است، در پیشبرد آنها نیز با چالش‌های بسیاری روبه‌رو هستند. این چالش‌ها شامل فضای نامشخص اقتصاد جهانی و اقتصاد چین، مشکل در افتتاح بیشتر بخش خدمات و افزایش اثرات سرریز آن هاست. با توجه به فضای رقابتی فزاینده داخلی و بین‌المللی، این مناطق نیازمند تقویت ظرفیت نوآوری بومی خود است.

¹ Babatunde

² Meng & Zeng

۳- روش شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی و از نوع پیمایشی است. در این پژوهش به شناسایی مدلی کارآمد برای تاب‌آوری مناطق آزاد ایران برای ارتقا اقتصاد ملی پرداخته شده است. جامعه آماری نخبگان و خبرگان با نظر به علم و تجربه و حیطه فعالیت در زمینه مرتبط بود. ابتدا با روش دلفی طبق نظر متخصصان مرتبط با موضوع، عوامل توسعه مناطق آزاد و شاخص‌های آن، شناسایی شد. به منظور تعیین میزان اتفاق نظر میان متخصصان با استفاده از روش دلفی، از ضریب هماهنگی کندال با نرم افزار Spss استفاده شد؛ و پنج عامل سیاسی، قانونی، زیرساختی، سیاست‌های اجرایی و جهت‌گیری استراتژیک شناسایی شدند. به عبارت دیگر گویه‌های پرسشنامه توسعه مناطق آزاد بر اساس آرای نخبگان و خبرگان دانشگاهی و فعال در مناطق آزاد ایران استخراج شد که با مقیاس لیکرت درجه بندی شده بود. به منظور تعیین روایی پرسشنامه مذکور، از روایی صوری و محتوایی استفاده شد که مبتنی بر نظر کارشناسان و متخصصین بود. پس از تعیین شاخص‌های مورد نظر، پرسشنامه نهایی تهیه گردید که شامل ۳۱ گویه بود. پایایی پرسشنامه نیز با استفاده از آلفای کرونباخ به دست آمد که ۰/۸۹۴ بود و نشان دهنده پایایی بالا و قابل قبولی است. و با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده که در آن شانس برابری برای همه افراد جامعه آماری برای قرار گرفتن در نمونه آماری یکسان است، پرسشنامه بین کارشناسان شاغل در مناطق آزاد توزیع گردید. و پس از دو ماه پیگیری، ۲۱۴ پرسشنامه پاسخ داده شد، و جمع‌آوری گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش تحلیل عاملی با نرم‌افزار مدل‌یابی معادلات ساختاری لیزرل صورت گرفت، و پنج عامل فوق‌الذکر تایید شدند. در مرحله بعد پرسشنامه در اختیار خبرگان و متخصصان مرتبط با موضوع قرار گرفت و خواسته شد که از عوامل و شاخص‌ها، کدامیک به عنوان عامل تاب‌آور مناطق آزاد هستند که تحلیل نتایج با همان روش تحلیل عاملی و نرم‌افزار لیزرل انجام شد.

۴- یافته‌ها

۴-۱- اطلاعات جمعیت شناختی

اطلاعات جمعیت شناختی این پژوهش، سن، میزان تحصیلات و سابقه فعالیت آن‌ها بود؛ که نتایج حاصل شده به شرح ذیل است: از میان کل نمونه‌ها بیشترین تعداد یعنی ۴۰/۲ درصد از پاسخگویان ۴۰ سال به بالا و کمترین آن‌ها یعنی ۰/۹ درصد زیر ۳۰ سال هستند. رده سنی ۳۰-۳۵ هم ۲۶/۱ و رده سنی ۳۵-۴۰ هم ۳۱/۸ درصد را به خود اختصاص داده‌اند.

همچنین ۱۴/۰ درصد از افراد پاسخ دهنده دارای مدرک تحصیلی کارشناسی، ۳۶/۰ درصد دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد و افراد با مدرک تحصیلی دکترا ۴۹/۱ درصد از افراد نمونه را به خود اختصاص داده‌اند. و حدود ۳۰/۸ درصد از افراد نمونه آماری دارای سابقه فعالیت ۲۰ سال به بالا هستند که بیشترین درصد و فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند؛ موارد بعدی به ترتیب فراوانی عبارتند از: سابقه فعالیت ۱۰-۱۵ سال: ۲۵/۲، کمتر از ۵ سال: ۱۸/۲، ۵-۱۰ سال: ۱۶/۴، ۱۵-۲۰ سال: ۸/۴.

۲-۴ مدل معادلات ساختاری

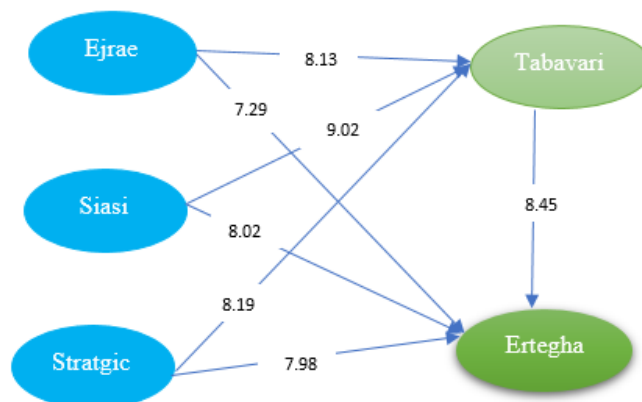
در این مرحله، سوال پژوهش مبنی بر اینکه الگوی توسعه مناطق آزاد چیست، تحلیل و پاسخ داده شده است. برای تایید مدل ساختاری، باید شاخص‌های برازش در مجموع مناسب، و نیز ضرایب استاندارد معنادار باشند. در حالت ایده‌آل، اگر مقدار خی دوی نسبی بین ۱-۳، و GFI و NFI بیش‌تر از ۰/۹ و نیز RMSEA کم‌تر از ۰/۸ باشند، می‌توان گفت که مدل، برازش بسیار مناسبی دارد. اطلاعات جدول ۳ حاکی از آن است که مدل دارای برازش است.

جدول ۳: شاخص‌های برازش مدل

ایده‌آل	مقدار	
بین ۱-۳	۲/۵۶۷	Chi-Square/df
	۱۱۰/۰۴	Chi-Square
بیشتر از ۰/۹	۰/۹۳۱	CFI
بیشتر از ۰/۹	۰/۸۹۲	NFI
بیشتر از ۰/۶	۰/۸	PCFI
کمتر از ۰/۰۸	۰/۰۶۵	RMSEA

معنی‌داری مسیرها از طریق میزان آماره T و یا اصطلاحاً T-Value آن مشخص شده است. در سطح اطمینان ۹۵ درصد اگر مقدار آماره T از ۱/۹۶ بیشتر باشد، آن رابطه معنادار است. هرچه این آماره بزرگتر باشد، نشان دهنده وضعیت بهتری است.

در نهایت تاثیر همه عوامل و شاخص‌ها در تاب‌آوری مناطق آزاد سنجیده شد که نتیجه در نمودار ۱ آورده شده است.

نمودار ۱: مقدار T-Value به دست آمده برای مدل تاب‌آوری

به دلیل اینکه T-Value محاسبه شده ۸/۴۵۲ می‌باشد و از ۱/۹۶ بزرگتر می‌باشد، پس مدل مورد نظر با ۰/۹۵ اطمینان پذیرفته می‌شود. تحلیل مدل ساختاری نشان داد که عوامل سیاسی، جهت‌گیری‌های استراتژیک و سیاست‌های اجرایی، تاثیر مستقیم و معناداری بر تاب‌آوری مناطق آزاد ایران دارد و این تاثیر، با شدت بیشتری در ارتقای اقتصاد ملی نقش دارد.

گویه‌های با وزن بالا در هریک از عوامل عبارتند از:

عوامل سیاسی: اعمال سیاست خارجی هوشمندانه کشور نسبت به تحولات اقتصاد بین الملل، ثبات در تصمیم‌گیری‌ها، قوانین و مقررات تجاری و گمرکی و توجه به وضعیت سیاسی و فرهنگی ایران در عرصه جهانی؛ سیاست‌های اجرایی: برخورداری از یک سیستم اداری فاقد جنبه‌های بوروکراتیک، نیروی انسانی متخصص (نیروی انسانی با مهارت تحصیلاتی و ارتباطی بالا)، مدیر شایسته متخصص مناطق آزاد؛ جهت‌گیری‌های استراتژیک: اولویت بندی نیازهای هر منطقه به منظور بهینه کردن توزیع منابع مالی، اجماع نظر در زمینه هدف‌های ایجاد و گسترش مناطق آزاد و تعیین اهداف جداگانه برای مناطق آزاد و پذیرفتن هدف‌های آزادسازی اقتصادی و مالکیت خصوصی.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

اقتصاد ایران نیز در دو دهه اخیر حسب پویایی‌های درون‌زا و همچنین چالش‌ها و شوک‌های بیرونی وارده بر آن، بیش از پیش رو به مقاوم‌سازی اقتصادی آورده که این مهم را با مطالبه و ابلاغ «سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی» شاهد هستیم. در شرایط کنونی جهان، روند آزادسازی اقتصادی یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود. نقش اصلی مناطق آزاد در کشورهای در حال توسعه، تغییر تفکر اقتصادی در این کشورها و همسویی اقتصاد ملی این کشورها با اقتصاد جهانی است. تاریخچه شکل‌گیری مناطق آزاد نشان می‌دهد که یکی از اهداف تأسیس این مناطق کاهش این تفاوت‌های فاحش در سطح درآمد سرانه و رشد اقتصادی بین کشورها با ابزارهای معافیت مالیاتی، معافیت از حقوق گمرکی و کاهش مقررات زائد و مخل سرمایه‌گذاری است. ایجاد و توسعه این مناطق و جذب سرمایه‌گذار بیش از هر چیز متأثر از سیاست دولت و نگرش آن به توسعه این مناطق است که آن هم با برنامه‌ریزی و اتخاذ سیاست‌های اقتصادی در سطح ملی و منطقه‌ای عملی است.

برای پاسخگویی به سوال پژوهش مبنی بر اینکه مدل مناسب تاب‌آوری مناطق آزاد چیست، ابتدا با روش دلفی طبق نظر متخصصان مرتبط با موضوع، عوامل توسعه مناطق آزاد و شاخص‌های آن، شناسایی شد؛ پس از تعیین شاخص‌های مورد نظر، پرسشنامه‌هایی تهیه گردید و پنج عامل سیاسی، قانونی، زیرساختی، سیاست‌های اجرایی و جهت‌گیری استراتژیک تایید شدند. در مرحله بعد، پرسشنامه در اختیار خبرگان و متخصصان مرتبط با موضوع قرار گرفت و خواسته شد که از عوامل و شاخص‌ها، کدامیک به عنوان عامل تاب‌آور مناطق آزاد هستند که نتایج حاصل شده با همان روش تحلیل عاملی و نرم افزار لیزرل انجام شد. تحلیل مدل ساختاری نشان داد که عوامل سیاسی، جهت‌گیری‌های استراتژیک و سیاست‌های اجرایی، تاثیر مستقیم و معناداری بر تاب‌آوری مناطق آزاد ایران دارد.

لذا یافته‌های پژوهش یافته‌های سیدعلیپور و نظری خاکشور (۱۳۹۸) و باباتونده (۲۰۱۹)، مبنی بر نقش عوامل سیاسی در تاب‌آوری مناطق آزاد و توسعه یافتگی، دهمرده و همکاران (۱۳۹۸)، حیدری ساربان (۱۳۹۸)، عباسی اسفنجانی و همکاران (۱۳۹۶) مبنی بر سیاست‌های اجرایی و مگ و زنگ (۲۰۱۹) و دادرسی مقدم و همکاران (۱۳۹۹) مبنی بر نقش جهت‌گیری استراتژیک در تاب‌آوری و توسعه یافتگی مناطق آزاد و چمنی و امینی سابق (۱۳۹۷)، مبنی بر پیوستگی ارتقا اقتصاد ملی با اقتصاد مقاومتی و توسعه مناطق آزاد، هماهنگ و همسو است.

سرمایه‌گذاری در تاب‌آوری فرصت است. دولت‌ها می‌توانند با اعمال سیاست خارجی هوشمندانه کشور نسبت به تحولات اقتصاد بین‌الملل، ثبات در تصمیم‌گیری‌ها، قوانین و مقررات تجاری و گمرکی، توجه به وضعیت سیاسی و فرهنگی ایران در عرصه جهانی، برخورداری از یک سیستم اداری فاقد جنبه‌های بوروکراتیک، نیروی انسانی متخصص (نیروی انسانی با مهارت تحصیلاتی و ارتباطی بالا)، مدیر شایسته متخصص مناطق آزاد، ثبات در تصمیم‌گیری‌ها، قوانین و مقررات تجاری و گمرکی، اولویت‌بندی نیازهای هر منطقه به منظور بهینه‌کردن توزیع منابع مالی، اجماع نظر در زمینه هدف‌های ایجاد و گسترش مناطق آزاد و تعیین اهداف جداگانه برای مناطق آزاد و پذیرفتن هدف‌های آزادسازی اقتصادی و مالکیت خصوصی، تاب‌آوری مناطق آزاد ایران را که نتیجه‌ی آن ارتقا اقتصاد ملی است، منجر شوند.

فهرست منابع

- * اصغرپور، حسین، احمدیان، کسری، منیعی، امید، (۱۳۹۲)، بررسی اثر بی‌ثباتی سیاسی بر رشد اقتصاد در ایران: (رهیافت غیرخطی APARCH). فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، دوره ۲۱، شماره ۶۸، صص: ۱۹۴-۱۷۵.
- * چمنی، امیدعلی (۱۳۹۸). ارائه الگوی توسعه مناطق آزاد ایران و نقش آن در ارتقا اقتصاد ملی. رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساوه.
- * چمنی، امیدعلی، امینی سابق، زین‌الدین، (۱۳۹۷)، نقش توسعه مناطق آزاد ایران در تحقق اقتصاد مقاومتی. اولین کنفرانس بین‌المللی رویکردهای نوین در مدیریت کسب و کار و حسابداری با تاکید بر ارزش آفرینی و اقتصاد مقاومتی، تهران: موسسه آموزش عالی امینی بهنمیر.
- * حسنی، محمد، اسدیان فیلی، سعید، (۱۳۹۹)، ارزیابی تاثیر تصمیمات ناکارای سرمایه‌گذاری بر رابطه بین محافظه‌کاری و سرمایه‌گذاری جدید. فصلنامه دانش سرمایه‌گذاری، سال ۹، شماره ۳۶، صص: ۷۲-۶۱.
- * حیدری ساربان، وحید، (۱۳۹۸)، بررسی نقش منطقه آزاد تجاری در بهبود شاخص‌های اقتصادی مناطق روستایی: مطالعه موردی شهرستان ماکو. فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۲، صص: ۱۱۱-۸۵.
- * دادرسی مقدم، امیر، کریم، محمدحسین، رهنما، علی، (۱۳۹۹)، عوامل موثر بر تاب‌آوری اقتصادی در مناطق آزاد تجاری ایران. فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۸، شماره ۲، صص: ۲۸۹-۲۶۵.

- * دهمرده، نظر، علی احمدی، ندا، قادری، عباسعلی، (۱۳۹۸)، ارزیابی و اولویت‌بندی مناطق آزاد کشور و تأثیر آن در توسعه اقتصادی این مناطق. فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، سال ۷، شماره ۱، صص: ۱۲۲-۱۰۸.
- * رضایی، ابراهیم، حسنی، محسن، زمانیان، محبوبه، (۱۳۹۴). مشوق‌های مالی و عملکرد مناطق آزاد در ایران. دفتر پژوهش و برنامه‌ریزی مطالعات و تحقیقات مالیاتی.
- * رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، وجدایی طهرانی، هدیه، رازینی، ابراهیم علی، (۱۳۸۸)، ارزیابی و اولویت‌بندی مناطق آزاد تجاری ایران با استفاده از روش MADM. فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۳، شماره ۳، صص: ۱۴۳-۱۶۶.
- * رهگذر، مصطفی، قدمی، محسن، صالحی امیری، سیدرضا، (۱۳۹۹)، روش‌شناسی میزان ارتباط بین مدیریت استراتژیک فرهنگی با مولفه‌های هفت‌گانه سرمایه‌گذاری و اقتصاد نوآوری بر اساس نظریه داوونپورت. فصلنامه دانش سرمایه‌گذاری، سال ۹، شماره ۳۶، صص: ۱۶-۱.
- * سیدعلیپور، سیدخلیل، نظری خاکشور، حمیدرضا، (۱۳۹۸)، بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری در توسعه پایدار و امنیت اجتماعی (مطالعه موردی: منطقه آزاد انزلی). فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا برنامه‌ریزی منطقه ای. سال ۹، شماره ۳۶، صص: ۶۶۸-۶۵۵.
- * عباسی اسفنجانی، حسین، میرزائی، حسین، احمدی کمالی، مهدیه، (۱۳۹۶)، بررسی عملکرد مناطق آزاد تجاری صنعتی ارس از منظر صادرات. فصلنامه بررسی‌های بازرگانی، شماره ۸۱، صص: ۱۰۰-۸۵.
- * کمیجانی، اکبر، گرجی بندپی، ابراهیم، اقبالی، علیرضا، (۱۳۹۲)، اقتصاد سیاسی رشد اقتصادی. فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۲۵، صص ۸۲-۶۱.
- * Bernier, Q., Meinzen-Dick, R. (2014). Building resilience for food and nutrition, Resilience and social capital. IFPRI (International Food Policy Research Institute) and 2020 Vision.
- * Joseph, J. (2013). Resilience in UK and French Security Strategy: An Anglo-Saxon Bias. Journal of Politics, 33(4): 253-264.
- * Magsino, S. L. (2009). Applications of social network analysis for building community disaster resilience. Workshop summary. Washington, DC: National Academies Press.
- * Babatunde, A.I. (2019). Free Trade Zones Between Theory And Practice In Nigeria. IOSR Journal of Humanities And Social Science, 24, 52-68.
- * Meng, G., & Zeng, D.Z. (2019). Structural transformation through free trade zones: the case of Shanghai. Transnational corporations, 26, 95-115.

Model of Resilience of Free Zones in Promotion of National Economy of Iran

Omod Ali Chamani

PhD student of public administration, Department of Management, Saveh, Branch, Islamic Azad University, Saveh, Iran.
omid.chamani@gmail.com

Masoud Ghorban Hosseini*

Assistant Professor, Department of Management, Saveh, Branch, Islamic Azad University, Saveh, Iran.(Corresponding Author)
mqorban@gmail.com

Sirous Tadbiri

Assistant Professor, Department of Management, Saveh, Branch, Islamic Azad University, Saveh, Iran
St2115@yahoo.com

Maryam Majidi

Assistant Professor, Department of Management, Saveh, Branch, Islamic Azad University, Saveh, Iran
fa.ma1382@gmail.com

Abstract

The purpose of the present study is to identify an efficient model for resilience of Iranian Free Zones in order to promote the national economy. The research method is descriptive survey. The statistical population of the study consisted of 214 elites and experts related to science, experience and field of activity. To answer the research question about what is the appropriate model of resilience of free zones, Delphi method was first identified according to experts related to the subject, free zones development factors and its indices and based on this, a final questionnaire was prepared. Five political, legal, infrastructure, executive policies, and strategic orientations were endorsed. In the next step, the questionnaire was given to experts. The results were analyzed in the same way by factor analysis and LISREL software. Structural model analysis showed that political factors, strategic orientations and executive policies have a direct and significant effect on resilience of free zones in Iran.

Keywords: Resilience, Free zones, Promotion, National economy, Iran.